

У ово вријеме стасава читава плејада научника: Јован, Цвијић, Михајло Петровић, Јован Скерлић, Александар Белић, Богдан Поповић, који су дали допринос и ујединитељским процесима и стварању прве заједничке државе наших народа 1918. године. На жалост, рад је више пута морао бити прекидан због ратних сукоба: балканских ратова и I и II свјетског рата. Филозофски факултет укупно није радио пуних 13 година — било због рата или због туђинске окупације. Али и у тим условима исписане су нове странице високог патриотизма. При томе мислио на последњи рат и одбијање Сената Универзитета септембра 1941. године да организује наставу у условима окупације земље. То је био јединствен одговор једног универзитета у поробљеној Европи. И као појединци професори су били достојанствени у одбрани патриотизма, части и поштења. Присјећамо се ријечи професора Ђурића, са Филозофског факултета у Београду, који је на захтјев да отпочне наставу под окупатором то одбио ријечима: „Опростите, ја предајем етику!“

И црногорски интелектуалци дали су запажен допринос управо оваквом развојном путу

Филозофског факултета у Београду. Значајан је број професора из Црне Горе који су сав свој радни вијек провели на овом факултету. Они су допринијели и афирмацији науке на овом факултету и афирмацији Факултета у целини. Још већи је допринос црногорских студената развоју револуционарног покрета на Београдском универзитету. Са друговима из свих крајева наше земље, они су се теоријски и практично учили југословенству, које је врло брзо прерасло у социјалистичко југословенство. Умјесто бројних факата, за ову тврдњу довољно је подсјетити да је прослава 150 година Филозофског факултета у Београду почела свечаном сједницом у сали народних хероја, којих је заиста велики број из редова студената.

У периоду послеријатног развртка услови за развој Факултета и Универзитета били су најповољнији, па је он прерастао у велики храм знања и науке. Велика породица факултета је данас удвостручена у односу на вријеме очи II свјетског рата. Нешто је, међутим, остало исто: оvdје и данас студирају младићи и дјевојке из свих крајева наше земље.

Зоран Лакић

ТРИ ТОМА „ПРОШЛОСТИ ЗАДРА“

(Издање Филозофског факултета у Задру)

О прошлости Задра, некадашњег главног града Далмације, постоји већ прилично богата историјска литература. После ослобођења Задра и његовог уласка у Југославију, почела се обрађати већа пажња проучавању његове прошлости. Прву иницијативу дао је Мирослав Крлежа, који је својом познатом књигом *Злато и сребро Задра* (1951) осветлио „оригиналном пројекцијом средњовјековну прошлост Задра и велико потакнуо рад на проучавању његове повјести“. Од великог значаја било је покретање *Радова*

Института Југословенске академије знаности и умјетности у Задру (1954), од којих је до данас изашло већ 30 књига са богатом садржином из прошлости Задра и Далмације. Исто се то може рећи и за часопис *Диадома*, у издању Археолошког музеја у Задру, и за *Задарску ревију*, која успешно излази већ 38 година.

Крупан корак даље на овом значајном научном послу представља едиција *Прошлост Задра*, у издању Филозофског факултета у Задру, а у редакцији проф. др Динка Форетића на челу уре-

Ђевачког одбора. Цела едиција планирана је у ових пет томова: 1) Задар у старом вијеку; 2) Задар у средњем вијеку (до 1409); 3) Задар под млетачком управом (1409-1797); 4) Задар под француском, аустријском и талијанском управом (1797-1943); 5) Задар у народноослободилачкој борби и социјалистичкој изградњи (1941-1980). До данас су објављена прва три тома, која ће овде бити приказана.

Први том *Задар у старом вијеку* представља резултат дугогодишњих истраживања академика Мате Суића у далматинским и страним историјским архивима, музејима, институтима и библиотекама. У своме предговору аутор истиче да је код приступања овом сложеном научном раду стајао пред двома крупним дилемама: „... обрадити повијест града у старом вијеку искључиво идући трагом извора и литературе који се на њ односе или захватити излагањем шири простор који му гравитира и којему је он одвајкада био природним средиштем” Аутор се с разлогом одлучио за ову концепцију. Други проблем који се постављао пред аутора састојао се у повезивању локалне историје са општом: „Повијест једнога града, ма како важну историјску улогу имао у појединим епохама, увијек је само одраз и исјечак опће повјести. Стога је било потребно у обради појединих поглавља пружити бар најсажетију пратњу из опће историје, у складу с магистралним излагањем повијести града”. Ово укључивање у повезивање прошлости Задра са општом историјом обавио је аутор на најбољи могући начин. Исто тако је нађено срећно решење да је ово дело истовремено од велике користи и широкој читалачкој публици и научним круговима, који ће у примедбама испод текста наћи „обилан апарат и на темељу њега стећи свој суд о многим проблемима из старе прошлости Задра и његова подручја, поготово о оним питањима која су још увијек спорна и у нашим

и у страним знанственим круговима”.

У уводном поглављу аутор даје критички преглед историјских извора и литературе из прошлости Задра и његове регије с посебним освртима на праисторијске и античке епохе. С разлогом је истакнуто да је изворна грађа врло комплексна и да обухвата „резултате археолошких истраживања у научне обраде археолошке грађе, резултате епиграфских истраживања и проучавања вијести старих писаца”. Интересовање за упознавање археолошких споменика Задра и његове регије датира већ из доба првих далматинских хуманиста, који су „сакупљали и регистрирали изолиране покретне налазе или пак проучавали археолошке остатке...” Аутор је дао сажет преглед археолошких ископавања у овом подручју за време аустријске владавине над овим крајевима, затим у раздобљу између два рата, када је Задар припадао Италији, и после ослобођења, у Југославији.

Од посебног је значаја ауторов критички осврт на литературу о историји Задра, објављену не само на српскохрватском него и на страним језицима. Примера ради задржаћемо се само на осврте о књизи *Storia della città di Zara* (Венеција 1913) од италијанског историчара В. Брунелија. Од овога дела објављена је само прва књига, у којој је обрађена прошлост Задра од најстаријих времена до његовог пада под Млетачку Републику (1409). Оцењујући ово дело, М. Суић је овако формулисао свој суд: „Брунели је Талијан из Анконе преко пута Задра, који је овдје нашао могућност егзистенције као средњошколски наставник у вријеме кад су политичке борбе између присталица сједињења Далмације с Хрватском с једне и бивших аутономаша, тада отворених заступника талијанства покрајине с друге стране, досегле кулминацију. У тој борби он је био и срцем и дјелом на страни ових других.

Отуда његова субјективна црта у обради поглавља из наше народне повијести која се, додуше, није изродила у грубо извртање историјских чињеница, али је зато уродила изостављањем, прешућивањем или умањивањем свега што иде у прилог нашим научним и националним интересима". Исто ово односи се и на *Storia di Zara dal 1409 al 1797*. од А. Беневутија и на *Storia della Dalmazia* од Г. Праге.

Суићева књига садржи 11 поглавља, у којима је обухваћена и свестрано осветљена богата прошлост Задра и његове регије од најстаријих времена до успоставе византијске власти у овим крајевима. Ту су приказани, између осталог, географски амбијент, праисторија овога краја, додири с Грцима, Келтима и први сукоби с Римом, досељење италских елемената и оснивање прве колоније римских грађана (Јадера), северна Далмација у раном Римском Царству, постанак и развој града, урбанизам и архитектура, вајарство и сликарство, оријентални култови у Јадери, раздобље од цара Диоклецијана до пропасти Римског Царства, све до појаве хришћанства у Задру и његовој регији и успоставе власти Византије над овим крајевима. Као што се већ из овог кратког прегледа садржаја види, у овој књизи дата је једна велика научна синтеза у којој су обухваћена сва историјска збивања у Задру и његовој регији почевши још од праисторије, па све до краја старог века.

Други том *Прошлости Задра* представља заједнички рад професора др Наде Клаић и проф. др Иве Петрићолија под насловом *Задар у средњем вијеку*. Књига садржи 13 поглавља, од којих је 10 написала Н. Клаић: 1) Од Јустинијана до оснивања таме; 2) Од таме до катепаната; 3) Покушај формирања комуне; 4) Сазријевање друштва и господарства под млетачким врховиштвом; 5) Поновна борба за слободу; 6) У новим политичким оквирима; 7) Земљорадња и сточарство; 8) Тр-

говачко средиште; 9) Обрт у служби капитала; 10) Поморски живот. Остала три поглавља написао је И. Петрићоли: 3) Лице средњовјековног града; 6) Задар у романици; 13) Вријеме готике. Иако је ова књига заједничко дело два аутора, у њиховим излагањима нема понављања, што је чест случај када једно дело пишу два или више аутора.

У свом прегледу важнијих историјских извора и литературе Н. Клаић је улазила у оштру критику неких раније објављених студија и расправа о истим темама, али без дубљег улажења у критичку анализу појединих радова са чијом се садржином није сложила. Навешћемо овде само два конкретна примера. Критикујући исцрпну и документовану историјску студију Виктора Новака *Mare nostrum dalmaticum*, објављену у *Повијести града Нина* (у издању Института Југославенске академије знаности и умјетности у Задру 1969), Н. Клаић без критичке анализе и документације тврди: „Недавни покушај В. Новака да у прилогу *Mare nostrum* обрани тобожње Крешћимирове даровнице за Маун потпуни је методолошки промашај. Он пише без икаквог критичког односа према исправи коју испитује". Други је пример исто тако карактеристичан. Оцењујући рад М. Брандта *Неки елементи комуналног развитака средњовјековног Задра до половине XI столећа*, објављен у *Задарској ревији* (бр. 2-3, 1967), Н. Клаић тврди да је „промашен“, али опет без улажења у анализу: „Рађен је без критичког односа према изворном материјалу и без познавања литературе“.

Сасвим је друге врсте текст И. Петрићолија, који приказује и оцењује литературу о ликовним уметностима и урбанизму средњовековног Задра, истичући с гризнањем „да сви наведени извори, нарочито пак биљешнички списи, садрже велик број података о топографији и топонимији дијелова града и околице, о стамбеним кућама и јавним зграда-

ма, о грађевним захватима, о дјелатности умјетника и о наруџбама за умјетничка дјела". И у овим случајевима када се није елагао са ранијим мишљењима и оценама, И. Петрићоли своја супротстављања образлаже мирно и објективно, без ироније и омаловажавања туђих напора и остварења.

У својим уводним разматрањима Н. Клаић је, између осталог, утврдила да је „континуитет између антике и средњег вијека на источној јадранској обали постојао. Па све кад га и не бисмо толико јасно разабирали, наметала би нам се сама од себе мисао о континуитету у Далмацији и Задру с обзиром на њен стољетни политички развитак: Далмација је једина бизантска јединица на Јадрану којој је успјело сачувати све до XII стољећа непосредну подређеност царству. Зато је, уза све промјене које је доживљавала у политичком, административном или највише територијалном погледу, сачувала основни оквир и чврсту језгру. Унутар њих се стољећима врше промјене које ипак нису тако снажне да би разбиле језгру или оквир”.

У исцрпном поглављу *Лице средњовјековног града* И. Петрићоли је пратио израстање средњовјековног из античког града: „Средњовјековни Задар заузимао је углавном површину античког. Правилна ортогонална мрежа улица из антике увјетовала је и урбани лик средњовјековног Задра”. Аутор је повукао паралелу између три далматинска града и њихових специфичности: „Ако Задру као паралелу поставимо Сплит, који је започео свој градски живот у раном средњем вијеку у Диоклецијановој палаћи, па се касније проширио према западу, или Трогир који се из свог античког, илирско-грчког језгра проширио у каснијем средњем вијеку на своје мало предграђе Пасике; или Дубровник који је у неколико наврата током средњег вијека повећавао своју површину, истакнут

ће нам се још више специфичност задарског урбанизма. Кад успоредимо површине језгра свих далматинских градова с површином задарском, уочит ћемо да је Задар био далеко пространији”.

Трећи том *Прошлости Задра* носи наслов *Задар под млетачком управом 1409—1797*. То је заједничко дело четворнице аутора, који се већ годинама успешно баве појединим темама из тога великог историјског раздобља. Проф. др Томислав Раукар обрадио је ова поглавља: 1) Поновно под млетачком власти (1409-1500); 2) Развој привреде од успона према застоју; 3) Задарско друштво у XV стољећу. Проф. др Иво Петрићоли ва (1500-1573); 6) Привреда и друштво за турских ратова у XVI стољећу. Проф. др Иво Петрићоли је аутор ових поглавља: 4) Од готике до ренесансе; 7) Ренесансна тврђава; 14) Вријеме барока. Академик Фрањо Швелец написао је ова поглавља: 8) Почети свјетовне књижевности; 10) У знаку протуреформације и словинства; 15) Академије. Научни саветник ЈАЗУ др Шиме Перичић аутор је ових поглавља: 9) У вртлогу ратова XVII стољећа; 11) Управно-политичко и судско средиште Покрајине у XVIII стољећу; 12) Господарске прилике у XVIII стољећу; 13) Друштвене прилике у XVIII стољећу. У предговору ове књиге је с разлогом констатовано: „Многе несклоне околности (...) оставиле су понеку неадекватну нијансу у четиристолетном мозаику задарске повијести, што је савсим схватљиво кад се има на уму и то да су га радила 4 аутора која се, иако вођени истом зnanственом методом, разликују својим стилским особинама, а и гледањем на понека питања. То се није ни покушало мијењати неким посебним редакторским или лекторским захватима...”

Приказујући развој задарске привреде у млетачком саставу у раздобљу 1409-1500, Т. Раукар је овако образложио ове историјске чињенице: „Нови политички оквири и уклапање Задра у млетачки

Stato da Mar не увјетује само политичке промјене, него и пријелом у господарском развоју задарског друштва. У опсег млетачког државног подручја Задар улази 1409. као, поред Дубровника, економски најразвијенија далматинска комуна, с јаком производном подлогом која је у другој половини XIV столећа омогућила изразит друштвени раст Задра. У млетачки се састав Задар укључује с властитим, изворним привредним устројством...

Оцртавајући урбани лик града Задра у XV веку И. Петрићоли је констатовао да град све до XVI века није мењао свој урбани лик: „И даље био опасан вертикалним обрамбеним зидом средњовјековног облика с круништем на врху и с кулама које су биле распоређене како је налагала тадашња ратна техника (...) Но фортификациски систем се кроз XV столеће дотјеривао и усавршавао, о чему се нашло доста података”.

Почетке световне књижевности у Задру осветлио је Ф. Швелец и дао језгровите карактеристике главних писаца и образложене оцене њихових најважнијих литерарних остварења. Највећу пажњу посветио је Јурију Бараковићу и анализи и оцени његовог најзначајнијег дела *Вила Словинска*, које „зацјело иде у ред најсложенијих текстова у старијој хрватској књижевности. Толики планови на толико равнина уосталом и означавају зачетак једне нове поетике, поетике која, додуше, садржава у себи још неке особине ренесансе, али спајање збиљског и фантазијског, премјештање планова из позадине у предњу линију и обратно и њихово срастање у садашњем времену сјјева обиљежава без сумње мањиристичку концепцију која постојно, готово непримјетно, прелази у барок”.

Оцртавајући развој друштвених односа у Задру у XVIII веку Ш. Перчић је истакао да је од раније комуналне аутономије остало мало, јер је млетачка власт временом наметнула своју власт на сви-

ма секторима. Млетачка Република је укинула ранији „демократски” састав владавине и увела свој аристократски систем на тај начин што је некадашња „монополизирана власт била подрезана и сграничена на неважне градске функције, које нису тада могли обављати сами него су их морали дијелити с грађанством”. Међутим, у току XVIII века „у Задру се развило релативно снажно грађанство које се више није задовољавало економским престижом него се настојало у свему изједначити с племством”.

Пред уреднике и рецензенте ове књиге постављао се још читав низ сложених питања, која су захтевала своје одговоре и нова решења:

„Прошлост Задра под млетачком управом (1409—1797) одавно изазива историчаре да одговоре откуд и зашто (***) застој у великој и богатој надградњи Задра послје анжувинске ренесансе у XIV столећу и откуд онако сјајан успон хрватске књижевности у XVI столећу? Колико су и како у свему томе судјеловали Млечани као нови господари Задра? На чему је и како јачала славенска етничка подлога и ојачала до те мјере да се у Задру формирало специфично хрватско књижевно средиште с изразитом цртом родољубља којег у толикој мјери нема у осталим далматинским културним центрима тога времена? Како је и зашто напokon дошло до застоја у развоју креативне мисли и дјела у XVIII столећу? Све су то питања на која су четири аутора ове књиге настојала и успјела, како нам се чини, дати документиран и образложен одговор, пошто су се сами доиста свесрдно потрудили да не само у литератури, већ првенствено у изворној, необјављеној грађи нађу многа нова зрнца, која сакупљена и распоређена логиком повичесне знаности створише мозаикслику повијести Задра, различитију од оне коју смо навикли слушати о мучним и тешким тренуцима крваве свакодневице која је трајала готово три столећа”.

У овој обимној књизи аутори су убедљиво одговорили не само на сва ова питања него и на многа друга, која су се постављала у току њихових расправљања о читавом низу сложених научних проблема, која у ранијој литератури из историје Задра и Далмације нису ни додирнута. При томе аутори су улазили и у критичку анализу и у студиозна разматрања многих детаља и појединости са дубоким познавањем и разумевањем, тако

да су постављене проблеме осветлили са свих страна и дали нова научна решења.

Сва три тома *Прошлости Задра* су богато илустрована великим бројем слика, цртежа, фотокопија ретких писама и рукописа, што још више подиже научну вредност ове едиције, која може да послужи за пример достојан угледања.

Коста Милутиновић

НА ИЗВОРУ ВУКОВА ЈЕЗИКА

Научни скуп у Шавнику одржан, у организацији Историјског института СР Црне Горе, Филозофског факултета у Никшићу и дурмиторских општина Шавник, Жабљак и Плужине

У малом и лепом Шавнику, у организацији Историјског института СР Црне Горе, Филозофског факултета у Никшићу и скупштина дурмиторских општина Шавник, Жабљак и Плужине, одржан је 7. и 8. јула, поводом двестоте годишњице Вуковог рођења, научни скуп „На извору Вукова језика“. Изложени су реферати из разних научних области којима се бавио Вук, чиме је истовремено осветљен и Вуков значај за њихов развој.

Више реферата посвећено је живом дурмиторском говору, као говору Вукових предака, који је и посредством самог Вука и његовог дела, а такође и преко снажних миграција, имао веома велики утицај на основицу књижевног језика. Утицај самих миграција, иначе, најбоље је поткрепљен подацима у реферату Милосава Тешића, који је навео велики број породица досељених из ових крајева.

Различитим савременим аспектима свога говора посвећени су и реферати Милије Станића (*О неким појавама у говорима Дробњака, Пиве и Ускока*) и у Вуковом језику, Милице Радовић-Тешић (*О романизмима у говору Пиве*) и Радоја Симића (*Уз проблем о народној основици Вукова књижевног језика прве револуционар-*

не фазе), док је Драго Ђупић, на примеру неколико фонетско-фонолошких, морфолошких и синтаксичких појава, показивао језичке утицаје говора старе Црне Горе и неких суседних племена на источно-херцеговачки тип говора у Црној Гори.

Поједини реферати третирали су и неке историјске аспекте овога говора. Тако је Митар Пешкићан на основу старих имена овога краја, засведочених у старим средњовековним и турским пописима, закључио да је у овим пределима врло рано извршена потпуна славизација остатака романизованог становништва због бројне преваге српских досељеника над затеченим стариначким становништвом које су чинили сточарски катуни Влаха. Српски досељеници у другим крајевима претежно су се оријентисали ка ратарству, а у овим пределима, због њихове природе, прихватили су сточарски начин живота, а тиме и влашки социјални статус, па се тако и назив Власи ширио на њих изгубивши свој етнојезички карактер и претварајући се у социјални термин, тј. добијајући значење сточара, припадника сточарских заједница.